

Posudek rigorózní práce Mgr. Aleny Křečanové „Změněné stavy vědomí“

Rigorózní práce Mgr. Křečanové je zaměřena na velmi zajímavé a odborně významné a aktuální téma vědomí se zaměřením na změněné stavy vědomí. Jde o téma mezioborové povahy, které obsahuje aspekty psychologické, filozofické, kulturní, sociální, ale i medicínské.

Práce je teoretické povahy, neobsahuje tedy empirickou část a je vnitřně strukturována do tří hlavních kapitol: první z nich (str. 12 – 27) uvádí problematiku vědomí, předkládá možnosti vymezení jeho obsahu a souvislostí a představuje některé teorie vědomí.

Druhá kapitola (str. 28 – 47) je věnována hlavnímu tématu práce, změněným stavům vědomí (dále ZSV). Představuje nejfrekventovanější definice ZSV v pracích Tarta, Krippnera, Grofa, Atkinsonové et al., Jamese, Lewis-Williamse, ze současných českých autorů Nakonečného a Plhákové a uvádí hlavní vývojové tendence ve výzkumech ZSV. Charakteristiky ZSV jsou uváděny v kontextu jejich fyziologických a psychologických atributů a v kontextu relevantních sociokulturních a religiálních souvislostí. Závěrečné podkapitoly druhé kapitoly práce přinášejí informace o způsobech navozování ZSV a o charakteru souvisejících prožitků.

Třetí kapitola (str. 48 – 126) představuje návrh kategorizace ZSV, který je rozdělen do dvou hlavních skupin. První z nich představují spontánně vznikající ZSV, kam autorka řadí spánek a snění, prožitky blízkosti smrti a stavy duchovní krize. I v této skupině by bylo možno ještě dále diferencovat na ZSV přirozeného původu vznikající v důsledku normálního fungování organismu (spánek a snění) a ZSV vznikající v důsledku hraničních stavů a situací (prožitky blízkosti smrti a stavy duchovní krize). Do druhé skupiny autorky řadí navozované ZSV (hypnóza, trans, šamanismus, meditace, psychedelika).

Závěr (str. 127 – 129) přináší přehled hlavních zjištění a shrnuje odpovědi na klíčové otázky práce.

Práce byla předložena k posouzení a obhajobě v celkovém rozsahu 129 str. textu a 10 str. soupisu použité literatury. Je sepsána přehledně, dobrou a srozumitelnou

češtinou a celkově (až na některé výjimky, uvedené dále) na velmi dobré úrovni odborného jazyka a s vysokou úrovní vhledu do mezioborové povahy tématu. Autorka vychází z rozsáhlého a relevantního domácího i zahraničního literárního zázemí, čerpá z něj tvůrčím způsobem, s přiměřenou úrovní respektu i kritičnosti.

K práci mám následující konkrétní připomínky:

1. Není jasné, jaké argumenty vedly autorku k formulaci konstatování, že „...pro západní kulturu představují ZSV antisociální způsob bytí...“ (uvedeno na str. 10, 2. odst. a pak znovu na str. 129). Převažující orientaci západní kultury na logické souvislosti, racionální vztahy a víru v technický pokrok, jež bývají spojeny spíše (i když ne vždy) se stavy lucidního a plně orientovaného vědomí přece nelze interpretovat jako chápání ZSV ve smyslu antisociálního způsobu bytí. Naopak, často se jednalo (např. v transpersonální psychologii) o obtížné hledání optimálních cest k navozování ZSV jako systematicky navozovaného žádoucího stavu. Celá řada psychologických technik (denní snění, hypnóza, řízená imaginace, hypnagogická představivost atd.) byla v západní kultuře cílevědomě rozvíjena s využitím ZSV. Autorka se zřejmě v této otázce nechala příliš ovlivnit prací Golemana (2001), citovanou na str. 28.
2. Ke konstatování, že „...neexistuje však žádná teorie (vědomí), která by byla obecně uznávaná“ (str. 12, 6. a 7. ř.) je třeba uvést, že však byly vypracovány celé skupiny teorií vědomí, které přiměřeně a plauzibilně vysvětlují některé zdroje, východiska a aspekty vědomí (např. neurobiologické, fyzikální, kognitivní, kulturní atd. teorie vědomí), jak autorka dále správně uvádí. Nejde však pouze o názor S. Brixí, jejíž diplomovou práci autorka cituje na str. 16 - 19, ale o v literatuře všeobecně akceptovaný způsob klasifikace teorií vědomí.
3. K popisu anglosaských ekvivalentů pojmu vědomí, vyjadřujících jeho různé atributy dle Koukolíka na str. 14 je možno ještě přiřadit vědomí ve smyslu „vědomost“ („knowledge“, případně „cognizance“).
4. Směr zvaný v anglosaském pojmosloví „humanistic psychology“ má svůj ekvivalent v češtině v podobě „humanistické psychologie“, nikoli „humanitní psychologie“ jak je uvedeno na str. 31 a 32 (v dalším odstavci na str. 32 se však již správně hovoří o humanistické psychologii). Tato terminologie by měla být v celém textu jednotná.

5. Neurobiologické teorie vědomí, uváděné na str. 16 – 18 mají mnohem delší kořeny, než je v práci uvedeno: v práci chybí alespoň zmínka o výzkumech retikulární formace (a později též limbického systému), které uskutečnili na přelomu 50. a 60. let Moruzzi a Magoun, dále alespoň stručná informace o koncepci vědomí jako výsledku interakce kortexu s ganglionárními spoji tzv. centrencefalického systému, jejímž autorem je kanadský neurofyziolog a neurochirurg W. G. Penfield, informace o psychobiologické teorii vědomí australského fyziologa a psychologa, nositele Nobelovy ceny za fyziologii J. C. Ecclese (je pouze stručně zmíněn na str. 20) a informace o výzkumech dalšího nositele Nobelovy ceny za výzkum mozku a autora tzv. duální teorie vědomí, resp. osobnosti, jímž je americký neurofyziolog a neurobiolog R. W. Sperry. Ze současných představitelů neurobiologických a neurofyziologických přístupů k výzkumu vědomí měl být zmíněn významný americký psycholog orientovaný na oblast kognitivních neurověd M. S. Gazzaniga.
6. Mezi psychologickými a kulturně antropologickými přístupy k vědomí by v práci měla být zmíněna klasifikace způsobů utváření vědomí amerického psychologa R. E. Ornsteina, autora a editora četných publikací, např. „The Psychology of Consciousness“, „The Nature of Human Consciousness“ atd.
7. Přístupy J. Piageta, B. Baarse a D. Dennetta (uveden na str. 20 v rámci filozofických koncepcí vědomí) bývají řazeny v rámci psychologických přístupů k vědomí do podskupiny kognitivních teorií vědomí.
8. V pasáži o vědomí postrádám též alespoň stručnou informaci o psychologické struktuře a organizaci vědomí, o luciditě a její typologii, cirkadiánní periodicitě (některé informace o výzkumech spánku a snění jsou uvedeny až ve třetí kapitole na str. 50 – 61), o časovém vědomí s rozlišením situačního času, biografického času a historického času, o místním (topickém) vědomí včetně souvislosti s pojmem kognitivní mapa, o světónázorovém vědomí atd.
9. U kulturní teorie vědomí N. Quinnové (str. 25 – 26) by bylo vhodné doplnit, že autorka předpokládá, že vědomí je primárně produktem činnosti mozku, resp. synapsí, ale že kultura podstatně ovlivňuje proces a výsledek utváření vědomí v kulturním prostředí.
10. Nabízí se otázka, proč je v práci uváděno slovní spojení „kvalitativní změněné stavy vědomí“ (str. 10, 28), neboť o kvalitativní a kvantitativní dimenzi ve vztahu k vědomí se hovoří spíše u poruch vědomí, kdy mezi kvalitativní

poruchy vědomí se řadí amence, obnubilace a delirium a mezi kvantitativní poruchy vědomí synkopa, somnolence, sopor a kóma, jež bývá uváděno v přehledech ZSV. Autorka také správně uvádí na str. 47 přehled ZSV převzatý z práce Weise (2005). Stačilo by tedy užívat zavedeného pojmu ZSV a pokud autorka cítila potřebu další specifikace ZSV, měla by uvést kvalitativní i kvantitativní aspekty změny.

11. Ve struktuře práce se objevuje velmi užitečný prvek „shrnutí“ vybraných, resp. nejvýznamnějších informací, který je však uváděn na různé úrovni abstrakce. Nejprve na str. 26 je uvedeno první shrnutí za první kapitolou, v dalších částech práce (str. 61, 70, 87, 103, 125) jde však o shrnutí informací z dílčích podkapitol a tato shrnutí již ani nejsou na rozdíl od prvního případu uváděna v obsahu práce.

Závěr:

Přes uvedené připomínky konstatuji, že rigorózní práce Mgr. Aleny Křečanové je kvalitním příspěvkem k otázkám vědomí a jeho změněných stavů. Oceňuji, že přestože práce byla vytvořena na katedře kulturologie, dokázala autorka v práci přiměřeně reflektovat nejen kulturní dimenzi vědomí a ZSV, ale též jejich rozměry psychologické, filozofické, neurobiologické a antropologické, což svědčí o její schopnosti zvládnout náročné téma mezioborové povahy. Práce splňuje požadavky kladené na rigorózní práce na FF UK v Praze a proto ji doporučuji k obhajobě.

V Praze dne 18. 4. 2013

prof. PhDr. Vladimír Kebza, CSc.